

- p. 448 (n. 84) 1. 4 *κατέβαλον* : *κατεβάλον*
 p. 449-50 (n. 88) 1. 9 *ἀπιδόντες* : *-δόντας*; 1. 10 *προσρίπτεσθαι* : *-τεῖσθαι*; 1. 16 *post προστιθέναι* *adde γραφή*; 1. 30 *διορθωσόμενον* : *-σάμενον*; 1. 34 *διορθώσεως* : *ἐπιδιορ-*; 1. 36 *ante συννεπισκέψεως* *adde ἑτέρας*
 p. 451 (n. 94) 1. 3 *post σπουδῆς* *adde εἰπεῖν*; 1. 5 *ἰάμβοις* : *ἰάμβους*; 1. 11 *σου* : *σοι*
 (n. 98) 1. 1 *post μικρόν* *adde μοί*; 1. 9 *ἀνακάμπτων* : *ἀνακαλύπτων*; 1. 10 *τοῦτο* : *τούτου*
 p. 452 (n. 99) 1. 1 *ἀπαντηλῆσάμενον*, *ἄμα* : *ἀπαντηλῆσάμενοι* *νάμα*

J. DARROUZÈS

ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΕΡΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΣΤΡΙΩΤΟΥ ΣΚΕΝΔΕΡΜΠΗ

Ἡ κατάληψις τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα ἀποτελεῖ ὄχι μόνον ἓνα θλιβερὸν ἐπίλογον τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἱστορικὰ προβλήματα τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

Εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν εἰσβολέων ἰδιαιτέραν ὄλως θέσιν κατέχει ὁ ἥρωας Γεώργιος Καστριώτης, ὁ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπικληθεὶς Σκενδέρμπεης, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μίαν εἰκοσιπενταετίαν σχεδὸν (1443-1468) ἀντέστη γενναϊότατα κατὰ τῶν εἰσβολέων εἰς τὴν Ἀλβανίαν χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὴν ἥτταν. Ἡ ἥρωϊκὴ ἀντίστασις τοῦ Σκενδέρμπεη προκάλεσε τὸν θαυμασμὸν τόσον τῶν συγχρόνων του, ὅσον καὶ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν καὶ ἡ ἱστορία του ἀπετέλεσεν ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους, ἰδίως κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα, ὁπότε ὁ τουρκικὸς κίνδυνος ἦτο ἀκόμη αἰσθητὸς εἰς τὴν Εὐρώπην.

Οὕτω σειρὰ θρύλων ἐδημιουργήθη περὶ τοῦ Σκενδέρμπεη καὶ τῶν ἀγῶνων του, ὥστε ἀποτελεῖ πλέον δυσκολώτατον πρόβλημα ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Τὸν ἀσφαλέστερον ὅμως ὁδηγὸν διὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελοῦν ἀναμφιβόλως αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Σκενδέρμπεην ἔγγραφα ἐκ τῶν διαφόρων εὐρωπαϊκῶν ἀρχείων καὶ ἰδίως τῆς Ἱταλίας. Εἶναι φανερὸν λοιπὸν ὅτι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν συγγραφὴν μιᾶς ἱστορίας τοῦ Σκενδέρμπεη μὲ σοβαρὰς ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις ἦτο ἡ συγκέντρωσις καὶ ἡ ἔκδοσις ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἀρχεῖκου ὕλικου, δημοσιευθέντος ἢ ἀνεκδότου.

Ἦδη τὸ 1899 ὁ C. Jireček εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν ἐνὸς τοιούτου ἔργου εἰς τὰ πλαίσια ἐνὸς εὐρύτερου Corpus ὅλων τῶν ἐγγράφων τῶν σχε-

τικῶν μετὰ τὴν μεσαιωνικὴν Ἀλβανίαν. Μεταξὺ ἄλλων ἔγραφε τότε: Von entscheidender Wichtigkeit wäre ein solcher Codex diplomaticus Albaniae für die Geschichte des Georg Kastriot oder Skanderbeg, die erst durch eine Urkundensammlung einen festen historischen Boden gewinnen und sich des romanhaften Beiwerks entledigen wird¹. Ἡ ἐπιθυμία αὐτῆ τοῦ Τσέχου ἱστορικοῦ δὲν ἤρρηξε νὰ ἀρχίσῃ νὰ πραγματοποιηθῇ. Μὲ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Οὐγγρου ἱστορικοῦ L. v. Thallóczy καὶ τὴν συνεργασίαν τοῦ C. Jireček καὶ τοῦ Κροάτου M. Šufflay ἐξεδόθη τὸ 1913 ὁ πρῶτος τόμος τῶν *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, καλύπτων τὰ ἔτη 1344 - 1343. Ὁ Σπ. Λάμπρος κρίνων τὸν τόμον αὐτὸν ἔγραφε ὅτι « τὸ ἔργον τοῦτο προῶρισται νὰ ἀποβῇ χρησιμώτατον οὐ μόνον πρὸς μελέτην τῆς ἀλβανικῆς ἱστορίας καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ ὡς συμβολὴ εἰς τὴν βυζαντινολογίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐθνολογίαν καὶ ἱστορίαν τῶν γειτονικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰμου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Τουρκίας »². Τὰ ἴδια σχόλια ἰσχύουν καὶ διὰ τὸν δεύτερον τόμον, ὁ ὁποῖος καλύπτει τὴν περίοδον 1343 - 1406, καὶ ὁ ὁποῖος εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ 1918, μετὰ ἓνα μόνον ἐκ τῶν τριῶν ἐκδοτῶν ἐν τῇ ζωῇ, τὸν M. Šufflay. Ὁ Šufflay ἐσχεδιάζειν ἔκτοτε νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον μόνος του, συμπεριλαμβάνων μάλιστα ὅλα τὰ ἔγγραφα μέχρι τοῦ 1571 καὶ ὅχι μόνον μέχρι τοῦ 1479, ὡς εἶχεν ἀρχικῶς ἀποφασισθῇ³. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη τῆς ζωῆς του ὁ Šufflay, ὁ ὁποῖος εὗρε τραγικὸν θάνατον τὸ 1931, ἐγκατέλειπε τὸ σχέδιον τῆς συνεχίσεως τῆς ἐκδόσεως τῶν *Acta et diplomata*, καὶ παρέδωκε τὸ ἀρχεῖακὸν ὕλικὸν τὸ ὁποῖον κατεῖχε εἰς τὸν Σέρβον ἱστορικὸν Jovan Radonić, ὁ ὁποῖος ἡσχολεῖτο τότε μετὰ τὴν συλλογὴν ὕλικου σχετικοῦ μετὰ τὸν Σκενδέρμπεην. Ὁ Radonić ἐξηκολούθησεν ἐπιμελῶς τὰς ἐρεῦνας του καὶ ἀποτέλεσμα αὐτῶν εἶναι ἡ σπουδαῖοτάτη συλλογὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου σχετικοῦ μετὰ τὸν Σκενδέρμπεην καὶ τὴν Ἀλβανίαν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ἡ Σερβικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τὸ 1942⁴. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως μεγάλον σταθμὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς μεσαιωνικῆς ἀλβανικῆς ἱστορίας.

¹ C. Jireček καὶ L. v. Thallóczy, Zwei Urkunden aus Nordalbanien, Archiv für slavische Philologie, 21 (1899), 95.

² Νέος Ἑλληνομνημῶν, 9 (1912), 490.

³ Bl. M. Šufflay, Acta Albaniae, Archiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju, 3 (1925), 209 - 212.

⁴ J. Radonić, Djurdj Kastriot Skenderbeg i Arbanija u XIV veku. Istorska gradja (Βελιγράδι 1942). Λόγω τοῦ πολέμου δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε τὸ ἔργον αὐτὸ εὐρὺς γνωστόν, καὶ ὡς ἐκ τούτου πολὺ ὀλίγαι βιβλιοκρίσεις ἐγράφησαν. Βλ. π.χ. τὰς συντόμους βιβλιοκρίσεις ὑπὸ G. Valentini εἰς Rivista d'Albania, 4 (1943), 186 - 187, καὶ ὑπὸ Fr. Dölger εἰς Byzantinische Zeitschrift, 43 (1950), 441 - 442.

Τὸ ὅλον ἔργον, ἀποτελούμενον ἀπὸ XXV + 318 σελίδας μεγάλου σχήματος, διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Τὸ πρῶτον τμήμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ συνέχειαν τῶν Acta et diplomata, περιλαμβάνει 408 ἔγγραφα ἐκ διαφόρων Ἰταλικῶν, Ἰσπανικῶν καὶ νοτιοσλαβικῶν ἀρχείων, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων δημοσιεύονται ἔδῳ διὰ πρῶτην φοράν. Εἰς τὸ δεύτερον τμήμα παραθετεῖ ὁ Radonić μετὰ εἰσαγωγικῶν σημειώσεων ὅλα τὰ χωρία τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Σκενδέρμπεην καὶ τὴν Ἀλβανίαν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐκ τῶν βυζαντινῶν (Χαλκοκονδύλη, Σφραντζῆ, Κριτοβούλου), δυτικῶν (Eneas Silvius Piccolomini, Dondolo da Lezze, Antonius Bonfinius Asculanius, Musachi, Paulus Iovius), σερβικῶν (Konstantin Mihailović ἐξ Ὀστροβίτσης) καὶ τουρκικῶν ἱστορικῶν πηγῶν (Ašik-Paša-zade, Dursun Beg, Orudj ben Adil, Tevarih-i-al-i-'Osman, Saad-ed-Din, Sokal zade, Evlija Ćelebi). Ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα παρατίθενται εἰς τὸ πρωτότυπον, ἐκτὸς τῶν τουρκικῶν, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται εἰς σερβικὴν μετάφρασιν, γενομένην ὑπὸ τοῦ τουρκολόγου Gliša Elezović.

Παρ' ὅλον ὅμως αὐτὸ τὸ πλούσιον περιεχόμενον, ὁ ἴδιος ὁ Radonić συνησθάνετο ὅτι ἦτο ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ εἶναι τὸ ἔργον του χωρὶς ἐλλείψεις. «Μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ σκεφθῶμεν», ἔγραφεν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του (σ. XI), «ὅτι τὸ Corpus αὐτὸ συμπεριλαμβάνει ὅλο τὸ ὑπάρχον ἀρχεῖακὸν ὕλικὸν περὶ τοῦ Σκενδέρμπεη καὶ τῆς Ἀλβανίας τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, νομίζομεν ὅτι συγκεντρώνει τὸ κύριον τμήμα τοῦ ὕλικου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ διευκολύνῃ σημαντικῶς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Ἀλβανίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην».

Λόγῳ τῆς πολεμικῆς καταστάσεως ὁ Radonić δυστυχῶς δὲν φαίνεται νὰ ἔλαβεν ἐγκαίρως γνῶσιν τοῦ σεβαστοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνεκδότων ἐγγράφων ἐξ Ἰταλικῶν ἀρχείων τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν εἰς τὰς ἐρεῦνας των οἱ Ἱταλοὶ ἱστορικοὶ G. M. Monti¹ καὶ A. Cutolo², καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὸ Corpus, μαζὶ μὲ τὴν ἀπὸ 8 Αὐγούστου 1451 ἐπιστολὴν τοῦ Σκενδέρμπεη πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς Σιένης³. Δυστυχῶς δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐξακριβώσω ἐὰν περιλαμβάνωνται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Radonić τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Σκενδέρμπεην ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Βιέννης καὶ Νεαπόλεως, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ Σπ. Λάμπρου, τὰς δημοσιευθείσας ἐκ τῶν καταλοίπων του ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, λόγῳ ἐλλείψεως ἀκριβοῦς περιγραφῆς⁴.

¹ La spedizione in Puglia di Giorgio Castriota Scanderbeg, Japigia, 10 (1940), τεύχ. 3.

² Scanderbeg (Μιλᾶνον 1940).

³ Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἀλβανικὸν περιοδικὸν Hylli i Dritës, 1941, 224 - 225.

⁴ Νέος Ἑλληνομνῆμων, 17 (1923), 383, καὶ 20 (1928), 8.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πολλὰ ἄλλα παρόμοια ἔγγραφα θὰ λανθάνουν εἰς τὰ διάφορα ἀρχεῖα τόσον τῆς Εὐρώπης¹, ὅσον καὶ τῆς Τουρκίας, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸν σπουδαιότατον κατάλογον τιμαριωτῶν τῆς Ἀλβανίας μὲ χρονολογίαν 1431/1432, τὸν ὁποῖον ἀνεκάλυψε πρὸ ἐτῶν ὁ Τοῦρκος ἱστορικός H. Inalcik². Ὡς σημειωθῇ ὅτι εἰς τὸν κατάλογον αὐτὸν ἀναφέρεται καὶ ὁ πατήρ τοῦ Σκενδέρμπεη Ἰβάν Καστριώτης.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεύτερον τμήμα, εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα πρέπει νὰ προστεθῇ τῶρα καὶ τὸ σχετικὸν μὲ τὸν Σκενδέρμπεην χωρίον τοῦ σπουδαιοτάτου ἀνωνύμου χρονικοῦ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ἐσχάτως ὁ καθηγητὴς Γ. Θ. Ζώρας³. Ἡ νέα αὕτη πηγὴ, ἡ ὁποία εἰς πολλὰς περιπτώσεις συμπληρῶνει τὰς εἰδήσεις διὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα τῶν Χαλκοκονδύλη, Δούκα, Σφραντζῆ καὶ Κριτοβούλου⁴, μᾶς δίδει μερικάς λεπτομερείας περὶ Σκενδέρμπεη ἀγνώστους ἀπὸ ἄλλας πηγάς. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ θὰ ἔξετάσω προσεχῶς εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην. Τὴν σημασίαν τῶν εἰδήσεων τοῦ χρονικοῦ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ὅταν ἀναλογισθῇ τὰς σχετικῶς πενιχρὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν περὶ Σκενδέρμπεη αἱ σύγχρονοι βυζαντιναὶ πηγαί. Κατὰ τὴν ὁρθὴν παρατήρησιν τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου, ὁ « ἥρωας οὗτος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἑλλήσι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσοῦτο δημοτικὸς, ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ Θρηὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου πρωταγωνιστὴς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλεεινολογούμενος μᾶλλον ἀληθῶς ἢ ὁμνούμενος, δις μὲν ἐπικαλεῖται τὸν Πιάγκων, ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶναι ἢ ὁ πολὺς Γιάγκος, καὶ ὀνομάζει αὐτὸν στήλην τῆς Βλαχίας, οὐδόλως δὲ μνημονεύει τοῦ Σκενδέρμπευ, καίτοι λαβὼν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τὴν Ἀλβανίαν. Ἐκ τῶν χρονογράφων παρὰ μὲν τῷ Δούκα οὐδόλως ἱστορεῖται ὁ ἐκ τῆς Ἀλβανίας πρόμαχος, παρὰ δὲ τῷ Χαλ-

¹ Πρὸβλ. G. Valentini, Rivista d'Albania, 4 (1943), 186: « Non essendo venuto il Radonić a notizia del « Saggio di Regesto » da me pubblicato col P. Cordignano, che, per l'epoca dal Radonić illustrata, dà notizia di 550 documenti, di questi ben 510 gli sono rimasti ignoti, dei quali 51 trattano direttamente di Skanderbeg ». Δυστυχῶς δὲν μοῦ εἶναι προσιτὸν τὸ βιβλίον τῶν F. Cordignano καὶ G. Valentini, Saggio di un regesto storico dell'Albania (Σκόδρα 1937 - 1940).

² Timariotes chrétiens en Albanie au XVe siècle, d'après un registre de timars ottoman, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 4 (1952), 118 - 138. Τὴν τουρκιστὶ ἐργασίαν τοῦ Inalcik ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος, Hicri 835 Süret-i Defter-i Sancak-i Arnavud (Ἰανουαρίου 1954) γνωρίζω μόνον ἐκ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ K. Treimer εἰς Südost - Forschungen, 14 (1955), 511 - 512.

³ Γ. Θ. Ζώρας, Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (Ἀθήναι 1958), 64-66.

⁴ Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τοῦ Χρονικοῦ βλ. Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica² (Βερολῖνον 1957), I, 296 - 299, καὶ Γ. Θ. Ζώρας, Χρονικόν, 307 κἑξ.

κοκονδύλη καὶ τῷ Φραντζῇ καὶ τῷ Κριτοβούλῳ δι' ὀλίγων μόνον ἀναφέρεται καὶ μετὰ τινος ψυχρότητος »¹. Ἄς προστεθῇ ὅτι ὁ Σκενδέρμπεης ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὸν βίον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νήφωνος († 1508), τὸν ὁποῖον συνέγραψεν ὁ Πρῶτος τοῦ Ἀγίου Ὁρους Γαβριήλ².

Μεταξὺ τῶν ἰταλικῶν πηγῶν περὶ Σκενδέρμπεη ἀναφέρει ὁ Radonić (σ. 230) καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Spandugino, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ C. Hopf³. Θὰ εἶναι προτιμότερον ὅμως διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ Σκενδέρμπεη νὰ χρησιμοποιῶται τὸ κείμενον τοῦ Spandugino, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ὁ Κ. Σάθας⁴, ὅπου ἐκτίθενται ἐκτενέστερον τὰ περὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος. Ὁ Κ. Σάθας ἐξέδωκεν ἐπίσης ἰταλικὸν κείμενον περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδον 1479-1497, προσγραφόμενον εἰς τὸν Βενετὸν εὐπατριδὴν Stefano Magno, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ Σκενδέρμπεη Ἰωάννου εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην⁵.

Θὰ ἔπρεπε νομίζω ἐπίσης νὰ παραθέσῃ ὁ Radonić τὰ κείμενα ὧν τῶν σερβικῶν ἐνθυμήσεων καὶ τῶν χωρίων τῶν βραχέων χρονικῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρουν τὸν Σκενδέρμπεην⁶, καὶ ὅχι μόνον δύο, ὅπως πρᾶττει (σ. 18). Ἄν καὶ αἱ πληροφορίαι τῶν πηγῶν αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβεῖς, μᾶς βοηθοῦν ὅμως πολλάκις νὰ λύσωμεν χρονολογικὰ ἰδίως ζητήματα.

Τέλος, ἀφοῦ ὁ Σέρβος ἱστορικὸς περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν τουρκικῶν πηγῶν καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ Τούρκου περιηγητοῦ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος Evlija Čelebi, δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ παραθέσῃ καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Σκενδέρμπεην χωρία τοῦ Munadjim Bashi (1640-1702),

¹ Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους⁵ (Ἀθῆναι 1925), Ε', 293. — Εἰς τὰ διάφορα βραχέα χρονικά, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Σπ. Λάμπρου κ.ἄ., εἰς μάτην ἀνεζήτησα πληροφορίας περὶ Σκενδέρμπεη.

² Viața Sfântului Nifon, o redacțiune grecească inedită, editată, tradusă și însoțită cu o introducere de V. Grecu (Βουκουρέστι 1944), 46, 10.

³ Chroniques gréco-romanes (Βερολῖνον 1873), 315 κἑξ.

⁴ Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge (Παρίσι 1890), IX, 153, καὶ ἰδίως 164-165.

⁵ Ἐνθ' ἀν., VI, 214 κἑξ.

⁶ Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi (Βελιγράδι 1902-1926), I-VI, ἀρ. 270, 271, 328, 5055, 5056, 5197, 5201, 9984, 9986, καὶ Stari srpski rodoslovi i letopisi (Βελιγράδι 1927), ἀρ. 264, 265, 267, 681, 751, 754, 757, 1208, 1443 καὶ 1447. Βλ. καὶ V. Ćorović, Jedan srpsko-slovenski rukopis sa Skenderbegovim pomenom, Šišicev zbornik (Ζάγκρεμπ 1929), 647-650. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ćorović δημοσιευθεῖσα ἐνθύμησις δὲν εἶναι ἐντελὴς βέβαιον εἰς ἀναφέρεται εἰς τὸν Γεώργιον Καστριώτην Σκενδέρμπεην ἢ τὸν Σκενδέρμπεην Crnojević, ὁ ὁποῖος ἔζησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣ' αἰῶνος.

ἂν καί, ὥς φαίνεται ἐκ τῆς ρωσικῆς περιλήψεως τοῦ I. S. Jastrebov, πρόκειται σχεδὸν περὶ ἀπλῆς ἐπαναλήψεως τῶν λεχθέντων ὑπὸ τῶν Ašić - Paša-zade καὶ Saad - ed - Din¹.

Εἶναι πράγματι λυπηρὸν ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Radonić, τοῦ ὁποῖου τὴν μνημειώδη ἀξίαν οὐδόλως ἐπιθυμοῦν νὰ μειώσουν αἱ μικραὶ μου προσ-
θήκαι, παρέμεινεν ἄγνωστον εἰς τὸν Ἀλβανὸν κληρικὸν καὶ λόγιον F. S. Noli, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν μεταπολεμικῶς μονογραφίαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν περὶ τοῦ Σκενδέρμπεη².

Τὸ νέον ἔργον τοῦ Noli εἶναι κατὰ βάσιν ἐπεξεργασμένη ἔκδοσις τῆς παλαιᾶς του βιογραφίας τοῦ Σκενδέρμπεη³, μὲ πολὺν περισσοτέρας ὅμως ἐπισημονικὰς ἀξιώσεις. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἐπιτυγχάνει τελείως τὸν σκοπὸν του. Κατὰ πρῶτον λόγον, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Corpus τοῦ Radonić, ἀγνοεῖ καὶ τὸ σπουδαῖον ἀρχεῖακὸν ὕλικὸν τὸ ὁποῖον ἔφεραν εἰς φῶς αἱ ἔρευναι τῶν Ἰταλῶν ἱστορικῶν G. M. Monti καὶ A. Cutolo⁴. Κατὰ δεύτερον λόγον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχη γνῶσιν τῶν πορισμάτων νεωτέρων ἐρευνῶν περὶ Σκενδέρμπεη, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τοῦ A. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle* (Λουβαῖν - Παρίσι 1937), τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ἔκτενῶς καὶ τοῦ ὁποῖου τὰ σφάλματα ἐπαναλαμβάνει, διότι δὲν ἐγνώριζε τὴν διεξοδικὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Ρουμάνου ἱστοικοῦ Fr. Pall⁵. Ἐὰν ἐγνώριζε τὴν ἀξιολογωτάτην αὐτὴν βιβλιοκρισίαν, καθὼς καὶ τὰς ἔξαιρέτους ἄλλας μελέτας περὶ Σκενδέρμπεη τοῦ Fr. Pall⁶, θὰ ἀπέφευγε σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀνακριβειῶν, τὰς ὁποίας περιέχει τὸ βιβλίον

¹ I. S. Jastrebov, *Stara Srbija i Albanija, Spomenik Srpske Kralj. Akademije*, 41 (1904), 246 κέξ.

² George Castrioti Scanderbeg, 1405 - 1468 (Νέα Ὑόρκη [1947]). Τὸ 1950, ὥς πληροφοροῦμαι, ἐκυκλοφόρησε καὶ εἰς τὴν ἀλβανικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Historia e Gjergj Kastriotit Skënderbeut, Kryezot i Asbërisë*.

³ *Historia e Skenderbeut* (Gjergj Kastriot), Mbretit te Shqiperise, 1412 - 1468 (Βοστώνη 1921). Μετεφράσθη ἰταλιστῇ ὑπὸ F. Argondizza ὑπὸ τὸν τίτλον *Storia di Scanderbeg* (Giorgio Castriota), *Re d'Albania*, 1412 - 1468 (Ρώμη 1924).

⁴ Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 448, σημ. 1 καὶ 2.

⁵ Une nouvelle histoire de Scanderbeg (Remarque sur le livre de M. Gegaj), *Revue historique du Sud-Est Européen*, 14 (1937), 293 - 306.

⁶ Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg, *Revue historique du Sud-Est Européen*, 10 (1933) 119 - 141. Marino Barlezio, uno storico umanista, *Mélanges d'histoire générale*, 2 (1938) 135 - 318 καὶ *Die Geschichte Skanderbegs im Lichte der neuern Forschung*, *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, 6 (1942) 85 - 98. Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν του ἀναφέρει ὁ Noli (σ. 176) τὰς δύο πρῶτας μελέτας τοῦ Pall, ἀλλὰ οὐδεμία ἐνδειξις ὑπάρχει εἰς τὸ κείμενον ὅτι τὰς ἐμελέτησε.

του. Εὐκόλως δύναται νὰ τὰς ἐλέγξῃ κανεῖς μὲ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν τοῦ Pall, τὰ ὁποῖα δίδονται ἐν περιλήψει εἰς τὴν τελευταίαν του μελέτην, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον θεωρῶ περιττὸν νὰ τὰς ἀπαριθμήσω ὅλας ἐδῶ. Θὰ ἤθελα νὰ περιορισθῶ μόνον εἰς ὄρισμένα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχουν γενικωτέραν σημασίαν.

Ὁ Noli ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Gegaj χρησιμοποιεῖ τὸν Antibarensis ὡς ἀξιόπιστον πηγὴν. Κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅποιος ἔχει μελετήσει ἐπισταμένως τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Fr. Babinger¹ καὶ K. Ohly², ὡς καὶ τὰς ἐπιπροσθέτους παρατηρήσεις τοῦ Fr. Pall³, εὐκόλως πείθεται ὅτι τὸ κείμενον τῆς βιογραφίας τοῦ Σκενδέρμπεη ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου Antibarensis, τῆς ὁποίας ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνεῦρε μοναδικὸν ἀντίτυπον, τυπωθὲν τὸ 1480, ὁ Ἰταλὸς ἱστορικὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος Giammaria Biemmi, ὁ ὁποῖος καὶ ἐκτενῶς τὴν ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν ἰδικήν του Historia di Giorgio Castriota, detto Stander-Begh, δὲν εἶναι παρὰ ἔργον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Biemmi, γνωστοῦ ἄλλωστε πλαστογράφου. Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Babinger, ὁ ὁποῖος δὲν ἀναγνωρίζει σχεδὸν καμμίαν ἀξίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Biemmi ὡς ἱστορικὴν πηγὴν, ἔχει ἀπόλυτον δίκαιον. Προτοῦ γίνῃ μία κριτικὴ ἀξιολόγησις τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Ἰταλοῦ ἱστορικοῦ, παρομοία μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ Fr. Pall περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Barletius καὶ τῶν πηγῶν τῆς, καὶ βεβαιωθῶμεν ὅτι ὁ Biemmi δὲν ἤντησε τυχὸν πληροφορίας ἀπὸ ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς σήμερον πηγάς, εἶναι πρόωρον νὰ ἡχηματίσωμεν τοιαύτην γνώμην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύντομον βιογραφίαν τοῦ Σκενδέρμπεη, ἡ ὁποία ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Noli καὶ τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ ἐρευνητῶν εἰς τὸν σύντομον τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος Franco, θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω ὅτι αἱ ἐρευναι τοῦ Pall⁴ ἔχουν ἀποδείξει, νομίζω, ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Franco, διὰ τοῦτο δὲ εὐλόγως τὸ ἀναφέρει ὡς Pseudo-Franco.

Ἰδιαιτέραν προσπάθειαν ἔκαμεν ὁ Noli νὰ διασαφηνίσῃ τὴν ἱστορίαν τῶν νεανικῶν χρόνων τοῦ βίου τοῦ Σκενδέρμπεη, τὴν ὁποίαν καλύπτει πολὺ σκότος. Ἡ θεωρία του ὅμως ὅτι ὁ Σκενδέρμπεης οὐδέποτε ἔζησεν ὡς νέος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Β', ὅπου εἶχε παραδοθῇ ὡς ὄμηρος, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ὁ Barletius καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι βιογράφοι, δὲν μᾶς πείθει. Ὅπως ὀρθῶς παρατηροῦν ὁ A. Buda⁵ καὶ ἡ N. A. Čistja-

¹ Die Gründung von Elbasan, Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin, Zweite abteilung, 34 (1931), 94 - 103, καὶ Ein erdichtetes Werk über Skanderbeg, Forschungen und Fortschritte, 1934, ἀρ. 11, σ. 141.

² Ein gefälschte Ratdoltinkunabel, Gutenberg Jahrbuch, 1933, 53 - 61.

³ Marino Barlezio, 201, σημ. 1.

⁴ "Ενθ' ἀν., 231 κξ.

⁵ Fytura Skenderbeut në driten e studimeve të reja, Buletin i Institutit

κονα¹, τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Noli δὲν δύνανται νὰ ἀκυρώσουν τὴν μαρτυρίαν πλήθους πηγῶν, τὰς ὁποίας ἀπαριθμοῦν, καὶ αἱ ὁποῖαι ρητῶς ἀναφέρουν τὴν παρουσίαν τοῦ Σκενδέρμπεη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουράτ Β'. Εἰς τὰς πηγὰς αὐτὰς θὰ πρέπη νὰ προστεθῇ τῶρα καὶ τὸ Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων, τὸ ὁποῖον μᾶς πληροφοροεῖ (σ. 65, 6-10) ὅτι «εἶχε [ὁ Ἰβάν Καστριώτης] καὶ ἓναν υἱὸν ἀνδρειωμένον καὶ τὸν ἔλεγαςι Γεώργη, καὶ τοὺς ἐπῆρε κοντὰ του ὁ σουλτάν Μουράτης καὶ ἐπῆρε τὴν ἀφεντιά τους καὶ τὴν ὥρισε... Καὶ τὸν εἶχε [τὸν Σκενδέρμπεην] εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἔκαμέ τον Τοῦρκο καὶ τὸν ἔλεγαν Σκεντέρη ».

Ἡ ἀπορία τοῦ Noli ὅτι, ἀφοῦ ὁ Σκενδέρμπεης ἐγεννήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ 1403 καὶ ὁ Μουράτ Β' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τὸ 1421, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἦτο ἐννέα ἐτῶν ὅταν προσελήφθη εἰς τὴν σουλτανικὴν αὐλὴν, ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Barletius, λύεται, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληροφορίαν τοῦ συγχρόνου του Ἰταλοῦ ἱστορικοῦ Giovanni Pontano², ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ὁ Σκενδέρμπεης παρεδόθη εἰς τὸν Σουλτάνον, δὲν ἦτο μικρὸν παιδί, ἀλλὰ νεανίας (adolescens).

Τέλος ἡ ἐπανάληψις τῶν παλαιῶν ἀνακριβειῶν περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ Σκενδέρμπεη καὶ τοῦ Οὐγγρου βασιλέως Βλαδισλάβου, καθὼς καὶ τῆς γνώμης ὅτι ὁ Σκενδέρμπεης προσέδραμεν εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνιάδου κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1444, δὲν δικαιολογεῖται μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς πλαστότητος τῆς γνωστῆς ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν δύο ἡγετῶν³. Ἐπίσης ὁ Pall⁴ ἔχει ἀποδείξει, ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων ἐκ τῶν ἀρχείων Βενετίας καὶ Ραγούζης, ὅτι ἡ πρώτη ἐκστρατεία, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε προσωπικῶς ὁ Μουράτ Β' ἐναντίον τοῦ Σκενδέρμπεη, ἔλαβε χώραν τὴν ἀνοιξιν ἢ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1448, καὶ ὄχι τὸ 1449, ὅπως πιστεύει ὁ Noli (σ. 43). Τὸ Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (σ. 65, 26-27) μᾶς ἐπιτρέπει τῶρα νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῶς πλέον τὴν χρονολογίαν τοῦ γεγονότος αὐτοῦ: «τὸ καλοκαίρι [1448] ετοίμασε τὰ φουσσάτα του καὶ ἐσηκώθη ἀτὸς του [= Μουράτ Β'] καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Γεωργίου [Σκενδέρμπεη] ».

të Shkencavet, 1951, τευχ. 3-4, 139 κέξ., καὶ Bor'ba albanskogo naroda pod voditel'stom Skanderbega protiv tureckih zavoevatelej, εἰς Ν. Ν. Rozov καὶ Ν. Α. Čistjakova, Povest' o Skanderbege (Μόσχα - Λένινγκρανδ 1957), 70. Τὴν πρώτην μελέτην τοῦ Buda γνωρίζω μόνον ἐκ τῆς ἐκτενοῦς γερμανικῆς περὶ λήψεως τοῦ Willy Steltner, Zur Geschichtsbild des albanischen Nationalhelden Georg Kastrioti Skanderbeg, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 4 (1956), 1039 κέξ.

¹ Ν. Ν. Rozov καὶ Ν. Α. Čistjakova, Povest' o Skanderbege (Μόσχα - Λένινγκρανδ 1957), 167.

² De bello neapolitano (Νεάπολις 1509), II, φ. 24.

³ Fr. Pall, Les relations, 124.

⁴ Une nouvelle histoire, 301.

Γενικῶς ἡ νέα ἐργασία τοῦ Noli δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ Σκενδέρμπεη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἐν συγκρίσει μὲ τὴν βιογραφίαν τὴν ὁποίαν ἐξέδωκε τὸ 1921, τὸ νέον του ἔργον ἔχει ἐπιστημονικώτερον χαρακτῆρα, ἀλλὰ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Gegaj, δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον τῆς τάσεως πρὸς ἐξιδανίκευσιν τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος καὶ τῶν ἀγώνων του. Δὲν ἠκολούθησε δυστυχῶς ὁ Noli τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν μέθοδον τῶν Ρουμάνων ἱστορικῶν C. Marinescu¹ καὶ Fr. Pall², πού εἶναι ἡ μόνη ὁδός, ἡ ὁποία δύναται νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρατηρεῖται εἰς τὴν Ἀλβανίαν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον περὶ τοῦ Σκενδέρμπεη. Εἰς τὸ Δελτίον τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Τιράνων (Buletin i Institutit të Shkencavet) ἐδημοσιεύθησαν μελέται σχετικαὶ μὲ τὸν Σκενδέρμπεην ὑπὸ A. Buda, H. Ceka, καὶ Gj. Komnino³, καί, καθὼς πληροφοροῦμαι, προπαρασκευάζουν μίαν νέαν ἱστορίαν αὐτοῦ⁴. Ὁ Σκενδέρμπεης ὡς θέμα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν ἔχει μελετηθῇ, ὅχι ὁμως ἐξαντλητικῶς, ὑπὸ B. B. Ashcom⁵, ὁ δὲ N. N. Rozov⁶ ἐμελέτησε τὸ ἴδιον ζήτημα εἰς τὴν φιλολογίαν τῶν σλαβικῶν λαῶν.

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρω καὶ τὴν ὀγκώδη μονογραφίαν τοῦ Fr. Babinger περὶ Μωάμεθ Β', ὅπου μὲ πολὺ κριτικὸν πνεῦμα ἐξετάζει τὰς σχέσεις τοῦ Τούρκου σουλτάνου μὲ τὸν Σκενδέρμπεην. Μόνον εἰς τὸ ἕξῃς χωρίον πρέπει, νομίζω, νὰ διαφωνήσῃ κανεὶς μὲ τὸν σοφὸν τουρκολόγον: « Noch ehe der Winter 1444 zu Ende ging, hatte er [ὁ Σκενδέρμπεης] den Osmanen mit etwa 12000 Mann alles Land von der Vijossa bis zum Golf von Arta entrissen. Rasch wurden mit dem Ungarnkönig Wladislaw Verbindungen angeknüpft und im Sommer 1444 im venedischen Alessio (Oberalbanien) ein festes Kriegsbündnis aller albanischen und serbischen Häuptlinge an der Adriaküste vom südlichen Epirus bis zur bosnischen

¹ Alphonse V, roi d'Aragon et des Naples, et l'Albanie de Scanderbeg, *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1 (1923), 1-135.

² Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 451, σημ. 5 καὶ 6.

³ Βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Γερμανοῦ ἀλβανολόγου Max Lambertz, *Das Wissenschaftliche Institut in Tirana, Südost-Forschungen*, 16 (1957), 169.

⁴ Βλ. I. Alibali, *Istoričeskaja nauka v Albanii, Voprosy istorii*, 1955, τεύχ. 8, 233-234.

⁵ Notes on the development of the Scanderbeg theme, *Comparative Literature*, 5 (1953), 16-29.

⁶ Povest' o narodnom geroe Albanii v drevnerusskoj pis'mennosti, *Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otd. literatury i jazyka*, 13 (1953), τεύχ. 6, 497-509.

Grenze geschlossen»¹. Ὅσον γνωρίζω, οὐδέποτε ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ὅτι ὁ Σκενδέρμπεης ἀπέσπασεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους δολοκλήρον τὴν περιοχὴν τῆς Ἡπείρου μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἐπίσης, ὥς ἀνέφερα ἀνωτέρω, ἡ ὑπάρχουσα ἀλληλογραφία μεταξὺ Σκενδέρμπεη καὶ Βλαδισλάβου ἀπεδείχθη πλαστή, καὶ ὥς ἐκ τούτου ἡ πληροφορία τοῦ Babinger σχετικῶς μὲ τὰς σχέσεις τῶν δύο ἡγετῶν δὲν ἀληθεύει. Τέλος δὲν εἶναι ἀληθὲς ἐπίσης ὅτι ἡ νότιος Ἡπειρος ἀντεπροσωπεύετο εἰς τὴν σύσκεψιν τοῦ Ἀλεσίου, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἔλαβε χώραν τὸν Μάρτιον καὶ ὄχι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1444.

Χάριν βιβλιογραφικῆς πληρότητος πρέπει νὰ μνημονεύσῃ κανεὶς τὴν μελέτην τῶν Ρώσων ἱστορικῶν N. D. Smirnova καὶ I. G. Senkeniĭ περὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα², τὴν ἐκτενῆ βιβλιογραφικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ W. Steltner³, καθὼς καὶ τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ E. B. Veselago περὶ τοῦ Χαλκοκονδύλη ὥς πηγῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς Ἀλβανίας⁴.

Ἐσχάτως ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς Σοβιετικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον παλαιοορρωσικὸν κείμενον περὶ τοῦ Σκενδέρμπεη. Πρόκειται περὶ τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τῶν Ρώσων ἐρευνητῶν N. N. Rozon καὶ N. A. Čistjakova μιᾶς διηγήσεως περὶ Σκενδέρμπεη, ἔργου τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος⁵. Τὸ ὅλον ἔργον συνίσταται ἐκ δύο τμημάτων. Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς παλαιοορρωσικῆς διηγήσεως, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ πέντε ἐπίμετρα. Τὸ πρῶτον ἐπίμετρον, γραφὲν ὑπὸ τοῦ Ἀλβανοῦ ἱστορικοῦ A. Buda, φέρει τὸν τίτλον « Ὁ ἀγὼν τοῦ ἀλβανικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σκενδέρμπεη κατὰ τῶν Τούρκων κατακτητῶν ». Πρόκειται περὶ μιᾶς γενικῆς ἐπισκοπῆσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως δίδεται ὑπερβολικὴ ἔμφασις εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθῆκας εἰς τὴν Ἀλβανίαν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει μερικὰς ἀπὸ τὰς μελέτας τοῦ Pall, καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν χρησιμοποιεῖ ὥς πηγὰς οὔτε τὸν Antibarensis οὔτε τὸν

¹ Fr. Babinger, Mehmed der Eroberer und seine Zeit (Mόναχον [1953]), 56.

² Osvoboditel'naja bor'ba albanskogo naroda protiv tureckih porabotitelej v XV veke, Voprosy istorii, 1953, τευχ. 12, 80 - 97.

³ Zur Geschichtsbild des albanischen Nationalhelden Georg Kastrioti genannt Skanderbeg, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 4 (1956), 1033 - 1044.

⁴ Βλ. περίληψιν τῆς ἀνεκδότου αὐτῆς διατριβῆς, φερούσης τὸν τίτλον Vizantijskij istorik XV v. Laonik Halkokondil kak istočnik po istorii srednevekovoj Albanii, εἰς Vizantijskij Vremennik, 14 (1958), 368 - 369.

⁵ Povest' o Skanderbege, izd. podgotovili N. N. Rozon, N. A. Čistjakova (Μόσχα - Λένινγκραδ 1957).

Biemmi. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν ὅμως κάμνει χρῆσιν διὰ πρώτην φορὰν τῶν σχετικῶν μὲ τὸν Σκενδέρμπεην εἰδήσεων τοῦ Τούρκου ἱστορικοῦ τοῦ 19 αἰῶνος Dursun Beg.

Εἰς τὴν μελέτην τοῦ Buda δύο σημεῖα χρῆζουσιν ἰδιαίτερας προσοχῆς. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἀπόρριψις τῆς γνώμης τοῦ Noli ὅτι ὁ Σκενδέρμπεης οὐδέποτε ἔζησεν εἰς τὴν σουλτανικὴν αὐλὴν, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησα ἀνωτέρω. Τὸ δεύτερον σχετίζεται μὲ τὸ σκοτεινὸν ζήτημα τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπέστρεψεν ὁ Σκενδέρμπεης εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἤρchiσε τὸν ἀγῶνα του κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Buda κλίνει ὑπὲρ τῆς θεωρίας ὅτι ὁ Σκενδέρμπεης ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἀλβανίαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰβάν Καστριώτου διὰ νὰ διαδεχθῇ τὸ πατρικὸν τιμᾶριον, ὁπότε, ἐνθαρρυνθεὶς ἀπὸ τὴν ἥτιαν τῶν Τούρκων παρὰ τὴν Νίσσαν τὸ 1443, ἐπανεστάτησεν ἐναντίον των. Ἡ ἄποψις αὕτη νομίζω εἶναι ἡ πιθανωτέρα ὅλων καὶ ἐνισχύεται τῶρα καὶ ἀπὸ τὰς εἰδήσεις τοῦ Χρονικοῦ περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (σ. 65, 10-15). Τὸ ὅλον ὅμως ζήτημα χρῆζει περαιτέρω ἐρεύνης. Ἰδίως πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἄποψις τοῦ H. Inalcik ὅτι ὁ ἀγὼν τοῦ Σκενδέρμπεη κατὰ μέγαν βαθμὸν δὲν ἦτο παρὰ προῖδὸν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν μεγάλων τιμαριωτῶν εἰς τὴν Ἀλβανίαν κατὰ τὸν 19 αἰῶνα¹.

Τὸ δεύτερον ἐπίμετρον ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ N. N. Rozon περὶ τῶν πηγῶν τῆς παλαιορωσικῆς διηγήσεως. Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι σημαντικὴ καὶ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντος. Ὡς γνωστόν, ἡ μορφὴ τοῦ Σκενδέρμπεη διετηρήθη ζωντανὴ εἰς τὰ λαϊκὰ τραγούδια καὶ τοὺς θρύλους τῶν νοτίων Σλάβων. Ἀπὸ τὴν λαϊκὴν αὐτὴν πηγὴν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Barletius καὶ τῶν ἄλλων συγχρόνων βιογράφων τοῦ Σκενδέρμπεη, ἤντλησε τὰς πληροφορίας του ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς παλαιοσερβικῆς διηγήσεως περὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος, ἡ ὁποία ἤλθεν εἰς φῶς τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Ἡ διήγησις αὕτη φαίνεται ὅτι ἐκκυκλοφόρησεν εὐρέως μεταξὺ τῶν Σλάβων. Ἐπίσης ὁ βίος καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Σκενδέρμπεη ἔγιναν γνωστοὶ εἰς τοὺς Σλάβους καὶ ἀπὸ τὸν Πολωνὸν συγγραφέα τοῦ 17 αἰῶνος M. Bielski, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Παγκόσμιον Ἱστορίαν του (*Kronika, tho jest historia swiata*), δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Κρακοβίαν τὸ 1564, ἀφιέρωσεν ὁλόκληρον κεφάλαιον εἰς τὸν Σκενδέρμπεην, χρησιμοποιοῦν ὡς πηγὰς τὸν Barletius καὶ τοὺς συγχρόνους του βιογράφους, καθὼς καὶ τὴν σερβικὴν διήγησιν. Τὸ βιβλίον τοῦ Bielski ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν ρωσικὴν ἰδίως φιλολογίαν. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι περιέργον ὅτι ἀπετέλεσε βασικὴν πηγὴν διὰ τὰ περὶ Σκενδέρμπεη εἰς ρωσικὰς χρονογραφίας τοῦ 19 αἰῶνος, καθὼς καὶ διὰ τὴν παλαιορωσικὴν διήγησιν, ἡ ὁποία ὅμως περιέχει καὶ στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλας ἀνεξαρτήτους πηγὰς. Εἶναι

¹ H. Inalcik, *Timariotes*, 128-129. Ὁ Inalcik ἔχει γράψει καὶ τὸ περὶ Σκενδέρμπεη ἄρθρον εἰς τὴν *Islam Ansiklopedisi*, ἐν λ. Iskenderbey.

μόνον κρῖμα ὅτι ὁ Rozon δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰς μελέτας τοῦ Pall, ὁπότε θὰ ἀπέφευγε νὰ ἐπαναλάβῃ μερικὰς ἐσφαλμένας γνώμας περὶ Antibarensis, Barletius, Franco καὶ Biemmi.

Τὸ τρίτον καὶ τέταρτον ἐπίμετρον περιλαμβάνουν περιγραφὴν τῶν ἐννέα γνωστῶν χειρογράφων τῆς διηγήσεως μετὰ τῶν κυριωτέρων παραλλαγῶν ὑπὸ Ν. Ν. Rozon. Τὸ δὲ τελευταῖον ἐπίμετρον ἀποτελεῖται ἀπὸ πλούσιον σχολιασμόν τοῦ περιεχομένου τῆς διηγήσεως ὑπὸ τῆς Ν. Α. Čistjakova. Ἡ συγγραφεὺς τῶν σχολίων φαίνεται νὰ εἶναι καλὰ κατατοπισμένη εἰς τὰ διάφορα προβλήματα τοῦ θεματός της καὶ κάμνει χρῆσιν τῆς συλλογῆς τῶν ἐγγράφων τοῦ Radonić. Ἐπιφύλαξιν μόνον δύναται νὰ ἔχῃ κανεὶς διὰ τὴν συχὴν χρῆσιν τοῦ Biemmi, τὸν ὁποῖον δὲν φαίνεται νὰ θεωρῇ ὑποπτον πηγὴν. Εἰς τρεῖς περιπτώσεις θὰ ἤθελα νὰ κάμω παρατηρήσεις εἰς τὰ σχόλια τῆς Čistjakova: α) Ἐσφαλμένως γράφει (σ. 166) ὅτι «Ἡπειρος καλεῖται περιοχή τῆς κεντρικῆς Ἀλβανίας». β) Περαιτέρω συζητοῦσα τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων τοῦ Ἰβάν Καστριώτου γράφει (σ. 172) ὅτι «ὁ δεύτερος υἱὸς Repoš ἀπέθανεν εἰς μίαν μονὴν τῆς βορείου Ἀλβανίας». Ὡς γνωστόν, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τοῦ Σκενδέρμπεη ἀπέθανεν εἰς τὴν Μονὴν Χιλανδαρίου εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου εὐρίσκεται ἀκόμη σήμερον ἐνεπίγραφος πλᾶξ ἐκ τοῦ τάφου του φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1431¹. γ) Τέλος ἀναφέρουσα (σ. 181-182) τὰς σχέσεις μεταξὺ Σκενδέρμπεη καὶ τοῦ Οὐγγρου βασιλέως Βλαδισλάβου, παραπέμπει εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν των ὡς πηγὴν, ἐνῶ πρόκειται περὶ πλαστῶν ἐπιστολῶν, ὡς ἀνέφερα ἀνωτέρω. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅλου ἔργου παρατίθεται πίναξ δυσκόλων λέξεων τοῦ κειμένου τῆς διηγήσεως.

Μετὰ τὴν γενικὴν αὐτὴν ἐπισκόπῃσιν τῶν δημοσιευμάτων περὶ Σκενδέρμπεη, ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως κατὰ τὸ 1942 τῆς σπουδαιοτάτης συλλογῆς ἀρχαικοῦ ὕλικου τοῦ ἐσχάτως ἀποθανόντος Σέρβου ἱστορικοῦ J. Radonić καὶ ἐντεῦθεν, εἶναι φανερόν ὅτι στεροῦμεθα ἀκόμη μιᾶς ἱστορίας τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος, ἡ ὁποία θὰ κάμῃ χρῆσιν ὅλου τοῦ γνωστοῦ ἀρχαικοῦ ὕλικου καὶ θὰ διαχωρίσῃ τὸν θρύλον ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, ἀκολουθοῦσα τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ἐχάραξαν αἱ μελέται τῶν Ρουμάνων ἱστορικῶν C. Marinescu καὶ Fr. Pall. Ἡ διαπίστωσις τοῦ Pall «dass uns eine wirklich kritische Lebensgeschichte Skanderbegs — und sei es auch nur in allgemein zusammenfassenden Linien — bis heute feret»² διατηρεῖ ὅλην τὴν ἐπικαιρότητα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

¹ Βλ. V. Petković, «Arbanski pirs» u Hilandaru, Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju, 1 (1923), 196-197.

² Fr. Pall, Die Geschichte Skanderbegs, 96.